

Josep Fontana: “Les perspectives reals d’independència són mínimes, però cal persistir”

L'historiador Josep Fontana (Barcelona, 1931) reflexiona amb el seu habitual rigor i sentit crític sobre la situació actual del país, mentre ultima un llibre sobre la formació de la identitat catalana i la introducció a un treball col·lectiu amb historiadors d'arreu de l'Estat sobre "el problema de les Espanyes"

Text: Marc Andreu / Fotos: Jordi Borràs

Després d'abordar la història de la guerra freda i el món contemporani a la seva magna obra *Por el bien del Imperio* i la crisi social actual a *El futuro no es un país extraño* (Pasado & Presente), aquest mestre d'historiadors i deixeble de **Jaume Vicens Vives** molt influenciat per **Pierre Vilar** i altres autors marxistes vol centrar-se a pensar històricament el seu entorn més proper. No s'està d'esmenar la Bíblia acadèmica del moment, el llibre de **Thomas Piketty** *El capital al segle XXI*, però s'esplaià més a parlar de la Catalunya que fa segles que lluita contra l'assimilació per part d'Espanya i del subjecte històric de canvi que veu en Barcelona. Qui va militar al PSUC i ara aposta per Guanyem, cita el catàleg de **Pilar Villuendas** i **Josep Ramon Gómez** *Barcelona*, una iconografia urbana de la Transició per evocar amb més duresa que nostàlgia “un temps que podia ser i que no va arribar a ser”.

Els seus darrers llibres mostren un elevat grau de pessimisme històric pel moment present, fruit del fracàs de les esperances posteriors al 1945 i de la crisi en què vivim des del 2008. N'hi ha per a tant?

No sóc l'únic. L'ortodòxia dominant ara en el món del pensament econòmic és que el creixement s'ha acabat. Preparem-nos. I encara més: gent com **Thomas Piketty** sosté que sempre hi ha hagut un creixement econòmic dèbil i que, malgrat que durant un quant temps les coses semblaven diferents, el futur serà novament de desigualtats creixents i, potser, de retorn a les grans fortunes hereditàries que ho dominaran tot. El pessimisme és bastant general. Però hi ha dues maneres de prendre-se'l: la meua és considerar que cal lluitar i analitzar què ha passat mentre les coses eren diferents i com ens han fet creure que el creixement i el progrés continuat eren possibles.

L'optimisme de la voluntat compensa aquest pessimisme gramscian?

Segur.

Però la seva reflexió no ens situa davant d'una altra fi de la història, a l'estil de la que va decretar Francis Fukuyama el 1989?

No. Allò de **Fukuyama** era una xorrada: purament i simplement la idea que érem en el millor dels mons possibles. No obstant això, aquesta tesi la sostenia encara fa poc algun prohoms del PSOE, que deia que això de la socialdemocràcia s'ha acabat i que ara el model de l'esquerra és **Obama** i deixar de lluitar contra el sistema per governar. Aquesta és una postura immobiliària i jo, justament, intento

replantejar tota la visió del que ha succeït entre el 1914 i l'actualitat per veure quines van ser les raons d'uns canvis que semblava que garantien un millor repartiment de la riquesa i un progrés considerable en el terreny econòmic i social. Sens dubte, un element fonamental va ser el pànic que la revolució soviètica va inspirar a les classes propietàries. A continuació, l'expansió d'una voluntat transformadora a la major part del món va contribuir que s'haguessin de fer acords per tal de frenar una evolució cap a situacions revolucionàries. Aquesta amenaça o perill que es va acabar als anys vuitanta, just quan triomfa **Margaret Thatcher** i comença l'atac als sindicats i l'augment de les desigualtats. Piketty, al seu llibre *El capital al segle XXI*, ve a dir que tot aquest període intermedi no és res més que conseqüència del caos i les dislocacions de les dues guerres mundials. Jo crec que cal donar-hi més voltes i analitzar el sentit d'aquest augment constant de les desigualtats.

I per això es remunta al 1914...

Més aviat al 1917, per la revolució i la por als rojos, que va subsistir durant molt temps.

I a molts nivells.

Sí. Darrerament he treballat en la història de Catalunya més recent i he comprovat que el 1979 el pànic de bona part de la nostra burgesia i de sectors conservadors de les classes mitjanes davant la perspectiva d'un govern d'esquerres amb participació dels comunistes va provocar una mobilització total. Afortunadament per a ells, Jordi Pujol va guanyar les primeres eleccions al Parlament i es va consolidar en el poder durant 23 anys.

Més enllà d'algun desequilibri sobtat, el sistema funciona raonablement bé amb mecanismes de defensa i restriccions a la protesta

Al cap de gairebé un segle de la Revolució Russa i 40 anys després de la Transició a Espanya, què és el que pot fer por?

Aquell pànic ja no hi és. Però perviu una por vaga que alguns economistes expressen amb la idea de l'asíptota del poder: el creixement dels beneficis del sistema es produeix paral·lelament a l'augment de la repressió sobre la societat i aquesta situació ha de tenir fi en un moment o altre. Quan institucions com el Banc Mundial o el Fons Monetari Internacional fan previsions a llarg termini, sempre es plantegen que el creixement de les desigualtats i de l'atur pugui provocar una explosió social. Però de moment és només una amenaça que no temen els qui es beneficien del sistema, perquè no la veuen propera i confien a seguir controlant la situació. Més enllà d'algun desequilibri sobtat, el sistema funciona raonablement bé, amb mecanismes de defensa i restriccions a la protesta. Als Estats Units, per exemple, hi ha un índex de població empresonada o en llibertat condicional que supera el que hi ha hagut mai enlloc del món; es calcula que hi ha més negres a les presons que els que hi va haver mai esclaus. I seguim tan tranquils i tan feliços.

Potser perquè els partits i sindicats d'esquerres, que durant un segle i mig han articulat la resposta al capitalisme, estan en hores baixes?

Els sindicats han estat pràcticament destrossats. Aquesta societat ha tolerat mesures, com les reformes laborals, que han deixat els sindicats desarmats. I no entro en la seva part de responsabilitat. Els partits, al seu torn, estan tan integrats i corromputs que no sembla que puguin ser forces de transformació. En aquest país hi ha un sistema de torns entre els dos grans partits que el Govern intenta reforçar amb reformes com la de l'elecció dels alcaldes. A la resta se'ls deixa un paper decoratiu. Com a l'època de la Restauració: liberals i conservadors deixaven fer la viu-viu a republicans i carlins per donar aire de pluralitat però sense deixar que fossin alternativa. Només cal

veure el grau d'irritació produït pel fenomen de Podem, que se'ls escapa del control.

La comparació amb el règim de la Restauració ens aboca a un nou 14 d'abril?

El sistema de la Restauració, ja molt tocat, el va desmuntar el mateix Alfons XIII en donar suport a la dictadura de Primo de Rivera. Quan el 1930 es va plantejar tornar al sistema de torns, ja no era fàcil. Ho van intentar amb unes eleccions municipals, perquè confiaven que el domini caciquil als pobles permetria frenar qualsevol canvi.

Però se'ls van descontrolar les ciutats, on es va proclamar la República.

Sí. Però perquè el règim no tenia forces alternatives que poguessin imposar-se. A més, fins i tot l'ordre de reprimir a Madrid la gent al carrer va fallar perquè la Guàrdia Civil s'hi va negar. Avui la situació és completament diferent, no hi té res a veure. Les coses són molt més complexes i hi ha estructures europees que intervenen en contra dels canvis.

Podem convenir, si més no, que vivim un moment de canvi històric?

Sempre som en moments de canvis. Què passarà? És difícil de preveure. Jo tinc fe en els moviments socials, que són l'únic que s'escapa del conformisme establert. A mi em sembla molt correcte (però ja veurem fins a quin punt eficaç) atacar el sistema pels seus punts més febles i, concretament, plantejar el canvi en les eleccions municipals. Sobretot pel gran avantatge que significa la proximitat amb l'electorat i els problemes a plantejar.

El crit d'independència és un "prou" que expressa molts malestars

Per això ha signat el manifest de Guanyem? Creu que Barcelona és un subjecte històric propici a promoure canvis?

Barcelona s'ha mogut sempre. Un exemple i referent important per mi és la manifestació de l'11 de setembre de 2012: allò no va sortir de les consignes dels partits, que van quedar sorpresos que la gent es llancés al carrer d'aquella manera, amb una voluntat de canvi radical que no era de suport a la Generalitat. El crit d'independència va ser un "prou!" que expressava molts malestars. I aquesta ciutat ha respost moltes vegades a aquesta mena d'estímuls. També va ser molt important als setanta la mobilització per reclamar llibertat, amnistia i Estatut d'autonomia: va fer adonar el Govern que havia de fer alguna cosa si no volia que se li escapés la Transició de les mans. En un altre context, Barcelona també va sortir massivament al carrer contra la guerra de l'Iraq. Per això sempre espero coses d'aquesta societat i d'aquesta ciutat.

Però, pel que deia abans, no espera un nou 14 d'abril. Potser un 6 d'octubre?

El 6 d'octubre de 1934 s'ha d'analitzar amb molta calma. D'entrada, perquè precisament Barcelona no hi va participar gaire. En termes socials, és un episodi que té més a veure amb el camp que amb la ciutat. No penso en dates d'aquesta mena. Sí veig que les darreres eleccions municipals van generar en aquest país un canvi monumental: la pèrdua del municipi de Barcelona va liquidar la força major que havia tingut l'esquerra, més o menys, per fer front a CiU. Tot va quedar en mans de Convergència, per bé que en una situació prou dèbil. Pot començar alguna cosa a partir d'una recuperació de Barcelona per l'esquerra? No ho sé, però d'alguna banda s'han de començar a moure les coses. I només quan es mouen prou des de baix per ser una amenaça als partits entenimentats es mouen també per encaminar el que la gent reclama.

I quin és el futur: la independència? Una revolta social?

Ara és mal moment per parlar d'independència. Esperem fins al novembre i a veure com acaba tot plegat. Les perspectives reals és evident que són mínimes. Però hi ha una cosa important, i ho explicava fa poc Borja de Riquer: hi ha gent nova donant suport a això, grups de classe mitjana, d'un cert nivell cultural, de pobles i ciutats mitjanes, que no estan enquadrats en partits i alguns sí en moviments socials. Veurem què pot donar tot això si resulta que els objectius immediats no són assolibles. M'estimo més no fer profecies. Però la feina que estic acabant, una mena d'història de Catalunya, La formació d'una identitat, està bastant encaminada a sostenir que cal seguir persistent, passi el que passi a curt termini. Vivim en una societat que ha estat resistint durant ni més ni menys que 500 anys tots els intents d'absorció i assimilació, que ha perdut tres grans guerres (1652, 1714, 1939), que ha patit intents de persecució i anul·lació cultural i que, així i tot, surt al carrer per reclamar la llibertat. Això no es resol en pocs mesos: és una batalla molt llarga i difícil en la qual es va creure que es guanyaven moltes coses el 1979, quan es va aconseguir un Estatut que venia amb trampa, perquè no ha estat respectat mai. Avui vivim una batalla més d'una guerra molt llarga en la qual cal repensar si val la pena seguir lluitant pel que estem lluitant. Jo crec que sí.

Sortir al carrer a lluitar pels drets i llibertats està en l'ADN de Catalunya

I per què lluitem?

Per mantenir la nostra identitat com a poble, que no implica només mantenir una comunitat de llengua i cultura, sinó moltes altres coses, com aquest contracte social que sempre va deixar a la gent d'aquest país la sensació que eren els posseïdors de drets i llibertats. En la nostra història mai no ha sortit la gent al carrer més que per defensar la democràcia. Mentre que en la tradició de la història espanyola hi ha manifestacions del tipus "¡Vivan las cadenas!" o contra Catalunya, que se seguiran produint, aquí les manifestacions sempre han estat en favor de la democràcia. Forma part de l'ADN de la nostra identitat.

Vostè va viure la polèmica del simposi "Espanya contra Catalunya". Tots els mals vénen d'Almansa i el 1714? Els historiadors intervenen bé per delimitar els marcs conceptuals del debat polític?

Els historiadors hem de treballar tan seriosament com sigui possible per aportar coneixement i donar elements a la gent perquè pensi pel seu compte. Jo estic implicat en l'elaboració d'un llibre en castellà a València amb historiadors d'arreu que estudien el problema de les Espanyes i com s'ha manipulat. Serà un llibre que pot clarificar coses ara que el PP intenta inventar-se una història d'Espanya com la nació més antiga d'Europa. És un absurd fixar el model de nació i la unitat d'Espanya a partir de la conversió de Leovigild al cristianisme. Però es fa per sostenir aquest intent d'assimilació que es produeix des de la unió de la Corona de Castellà i la d'Aragó, amb un problema d'arrel: tenien sistemes polítics diferents. El sistema polític a la Corona d'Aragó implica, en general, que els ciutadans tenien uns drets i llibertats majors i de molt difícil lligam en un esquema com el de Castella. Per això, com a mínim des de Felip IV, l'objectiu va ser reduir tots els territoris a les mateixes lleis. La gent havia de renegar d'uns drets i llibertats que sentien com a propis perquè es referien a coses tan fonamentals com el dret a no rebre un càstig sense judici previ o a les limitacions al servei militar. I això ha creat sempre el mateix problema: el de l'assimilació. Si en uns moments es plantejava en termes legals, ara es vol que sigui cultural, total, absoluta.

Catalunya, que històricament s'ha rebel·lat contra aquesta assimilació intentant canviar Espanya, via federalisme o autonomisme, ara passa a un altre estadi?

Com a mínim, hi ha una cosa clara: si s'ha de sobreviure en el mateix marc existent, ha de ser amb un nou pacte i unes noves condicions, on els drets concedits a través d'un Estatut estiguin blindats. No poden estar sotmesos a qualsevol revisió que es proposi a través d'uns instruments judicials muntats des de dalt i pels dos grans partits. Si no canvia el marc present cap a la independència, les condicions per poder sobreviure exigeixen un nou pacte i no simplement una reforma d'alguns preceptes de la Constitució. Hi ha un llibre recent i prou interessant de Bartolomé Clavero, España, 1978. La amnesia constituyente, que explica que la Constitució ha estat modificada constantment pels alts tribunals, sobretot el Tribunal Constitucional. Però si alguna cosa aprèn l'historiador és que l'ofici de profeta és de molt risc. Ningú no és capaç de preveure tot el conjunt d'elements que han d'intervenir perquè es produeixi un esdeveniment. No es pot preveure què passarà al novembre d'enguany.

L'ofici d'historiador no és el de profeta però sí, com va exemplificar Marc Bloch, vol implicació en el seu moment històric.

Marc Bloch deia que els historiadors havien d'estar implicats en els problemes de la seva gent i del seu temps. Però no feia profecies. Ara bé, en la mesura que l'historiador treballa en el llarg temps i sobre el canvi social, amb més profunditat que els discursos i la política, té certa capacitat de fer profecies. Si examines la història d'aquest país al llarg de mil anys i, sobretot, dels 500 o 300 darrers, veus un potencial i tens l'esperança que es mantingui la identitat i la voluntat de lluita.

I, mirant només els 30 o 40 últims anys, la culpa de tot la té la Transició?

A la Transició no hi va haver un canvi de règim, que es produeix quan hi ha una ruptura amb el vell sistema i se n'implanta realment un de nou. Un canvi de règim és el que va implantar el general Franco. El 1931 també hi va haver un cert canvi de règim, amb el llast de conservar massa coses del passat i velles estructures de poder i judicials. Però és que la Transició ho va conservar tot. Només cal recordar que no es van fer eleccions municipals fins molt tard, el 1979, quan ja estava tot el sistema instal·lat.

La Transició no va ser un canvi de règim i l'esquerra es va acomodar fàcilment

Hi ha proves documentals que Joan Carles I va dir textualment al president dels EUA, el 1976, que posposaria les municipals per no cometre "l'error" del seu avi.

Tot va ser una mica més complex, però sí: per mantenir les estructures de les velles forces, primer hi va haver eleccions generals, després la Constitució i, finalment, les municipals. I tot això es va fer amb moltes limitacions. El poder militar va condicionar completament el que es feia. Van ser els militars els que van exigir la seva versió de dos articles fonamentals de la Constitució i els qui van obligar **Suárez** a virar. En una maniobra que, com que se'ns ha amagat tota la documentació oficial del que va passar al febrer de 1981, desconexem amb detall. Però allí hi havia un niu de conxorxes que van començar amb el rei fet fora Suárez perquè els militars, absolutament indignats amb el fet autonòmic -que, a sobre, ells lligaven al terrorisme d'ETA que els afectava directament-, no el fessin fora a ell. En una entrevista que **Manuel Vázquez Montalbán** li va fer a **Suárez**, ell li va dir *off the record* que odiava l'Exèrcit i els nord-americans i, de passada, li va explicar que estava convençut de la implicació del rei Joan Carles en el 23-F. El que sí coneixem del cert són les conseqüències: un acord entre **Leopoldo Calvo Sotelo** i el PSOE que desemboca en la LOAPA, per controlar el fet autonòmic, que és el que els militars demanaven. Influeixen moltes coses, però cal tenir en compte que la Transició és un pacte amb el vell sistema en el qual aquest cedeix una part però es garanteix la continuïtat en molts altres sentits. La persistència de la judicatura franquista és un dels fets

escandalosos d'aquest país. També que, quan es parla de la Transició, s'amaga que hi va haver més de 100 morts a les mans de la policia. Hi va haver molta violència, i no exclusivament d'ETA. Tot això està estudiat però seguim presentant la Transició com si hagués estat un festival.

En la seva doble perspectiva d'historiador i protagonista de la Transició com a militant del PSUC, creu que es va fer el que es va poder o es van equivocar?

Una cosa té clara molta gent: el que es va aconseguir no era el que volíem els que durant el franquisme ens jugàvem, com a mínim, la llibertat. Va semblar que era possible fer unes coses i no es van fer, en part per culpa dels mateixos dirigents dels partits. El PSUC era un partit que vivia de la seva relació amb els moviments de masses i va haver-hi un moment que va decidir, convençut en primera instància per Santiago Carrillo, que la política s'havia de fer al Parlament i en les negociacions amb el Govern, perquè la política al carrer no la podies controlar. I evidentment, si hi havia alguna possibilitat de fer alguna cosa, que no ho sé, era al carrer.

Hi va haver una traïció de les elits polítiques i dels dirigents de l'esquerra?

No sé si és una traïció... És un tema complex. Sí em sembla que es van acomodar molt fàcilment. Possiblement perquè creien que no hi havia més remei. Hi ha coses que de vegades oblidem: la Transició es produeix en plena guerra freda i el PSOE venia abanderat per l'SPD alemany. En tot cas, van ser molts els qui van pensar que no era exactament això el que volien.

No era això, companys, no era això?

Segurament. Va ser un temps que podia ser i que no va arribar a ser.